

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi qarşısında

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır.

Heydər Əliyev

**AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ
KİTABXANA İŞİ
(1918-1920-ci illər)**

XƏLƏFOV A.A.

Əməkdar elm xadimi, BDU-nun fəxri professoru, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdüçüsü

Məqalə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik şərəfli yubileyinə həsr edilmişdir. Olduqca çətin şəraitdə yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa bir ömür yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqının taleyində mühüm tarixi mərhələ təşkil edir. Bu dövrdə iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət, xalq maarifi sayəsində böyük və təxirəsalınmaz işlər görülmüşdür. Azərbaycan bütün dövlət atributları olan, müstəqil, suveren dövlət kimi formalaşmağa, bir çox xarici dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqələr yaratmağa, beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilməyə nail olmuşdur.

Açar sözlər: Xalq Cümhuriyyəti, xalq kitabxanaları, kitabxana quruculuğu.

Dünyanın ən qədim xalqlarından biri olan Azərbaycan xalqı özünün mədəniyyəti, mərdliyi, mübarizliyi, igidliyi, qüdrəti, istedadı, öz vətəninə, soykökünə, milli mentalitetinə sədaqəti ilə fərqlənmiş, dünyanın sivil xalqları sırasında şərəfli, ləyaqətli bir yer tutmağa müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycan xalqı tarix səhnəsində uzun və zəngin, keşməkeşli bir yol keçmiş, özünəməxsus zəngin mədəniyyət yaratmış, xalqımızın milli dəyərlərini qoruyub saxlamış, gələcək nəsillərə ötürməklə beynəlxalq aləmdə tanınan bir xalq imicini qazanmışdır.

Müstəqil, suveren, demokratik dövlət qurmaq arzusu, istəyi ilə

yaşayan Azərbaycan xalqının həyatında, tarixi müqəddəratında XX əsr xüsusi bir taleyüklü mərhələ təşkil edir. Məhz bu əsrdə tarix Azərbaycan xalqına illərdən bəri arzusunda olduğu müstəqilliyə qovuşmaq, milli, müstəqil, suveren dövlət qurmaq imkanı verdi. 1918-ci ilin may ayının 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldı. Xalqımız uzun illərdən bəri arzusunda olduğu öz dövlət müstəqilliyinə qovuşdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün müsəlman dünyasında dünyəvi təməl üzərində bərqərar olan müstəqil, suveren, demokratik bir dövlət idi. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan xalqının gələcək taleyində çox böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edən, xalqın siyasi, mənəvi birliyinin, dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında böyük rol oynayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi iyirmi üç ay fəaliyyət göstərdikdən sonra yeni yaranan Sovet imperiyası tərəfindən beşiyindəcə boğuldu. Müstəqil, suveren, demokratik Azərbaycan dövləti süqut etməyə məcbur oldu.

Cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, öz geniş milli proqramlarını yerinə yetirə bilməsə də, xalqımızın tarixində dərin iz qoyan Xalq Cümhuriyyətinin şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik, suverenlik, milli mənlilik ideyaları unudulmazdır.

Məhz buna görədir ki, xalqımızın taleyüklü tarixində Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini mühüm mərhələ hesab edən ulu öndər Heydər Əliyev yazır: “Həmin dövrdə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi tədbirlər sayəsində bütün dövlətçilik atributları - öz parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidi olan müstəqil dövlətə çevrildi. O, bütün dövlətçilik prinsiplərinə və göstəricilərinə görə Şərqdə ən demokratik respublika idi”.¹

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa bir ömür yaşasa da, zəngin dövlətçilik ənənələri formalaşdırıb onu yadigar qoydu. Dünya dövlətlərinin əksəriyyəti tərəfindən tanınmaqla böyük beynəlxalq nüfuz qazandı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti o dövrün çətinliklərinə, rus sovet imperiyasının ölkəni yenidən işğal etmək uğrunda ciddi cəhdlərinə, erməni faşistlərinin Azərbaycanın əzəli torpağı olan Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq üçün xain planlarına baxmayaraq, böyük çətinliklə olsa da, həm ön cəbhədə, həm də arxa cəbhədə mühüm müvəffəqiyyətlər əldə etdi.

1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycanın müstəqilliyini bəyan edən İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi. Azərbaycanın ilk parlamenti, hökumət

¹ *Azərbaycan XX əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti. B., 2001, səh. 26-27.*

apararı, ölkənin gerbi, bayrağı və himni yaradıldı. Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi. Ölkənin ərazi bütövlüyünü və milli təhlükəsizliyini təmin etmək, erməni faşistlərinə cavab vermək üçün olduqca müasir ordu yaratdı. Ölkədə iqtisadiyyatın, elm və mədəniyyətin, xalq maarifinin inkişafı üçün təxirəsalınmaz işlər görüldü. Təhsil milliləşdirildi. Xalqımızın milli sərvəti olan keçmiş ənənələrə, soykökümüə qayıtmaq məsələlərinə, milli ideologiyanın formalaşmasına ciddi diqqət yetirildi.

Məhz buna görədir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımızın istiqlal, müstəqillik, suverenlik uğrunda mübarizəsini yüksək qiymətləndirən möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev AXC-nin 100 illik yubileyinin təntənə ilə qeyd ediməsi haqqında çox dəyərli bir sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda AXC-nin fəaliyyəti, onun Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik, suverenlik uğrunda mübarizəsi, qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsinin böyük demokratik, dünyəvi əhəmiyyəti qeyd edilmişdir.

Sərəncamda göstərilir: “Mövcudluğunun ilk günlərindən xalq hakimiyyəti və insanların bərabərliyi prinsipinə əsaslanan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün ölkə vətəndaşlarına eyni hüquqlar verərək irqi, milli, dini, sinfi bərabərsizliyi aradan qaldırdı. Cümhuriyyət parlamentinin il yarımlıq fəaliyyəti boyunca qəbul etdiyi qanunlar milli dövlətin müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, siyasi, iqtisadi inkişaf, mədəniyyət, maarif sahəsində sürətli irəliləyişə imkan verdi”.²

Sərəncamda göstərilirdi ki, Xalq Cümhuriyyəti, iqtisadi, siyasi sahədə mühüm tədbirlərlə yanaşı, xalq maarifinin, mədəniyyətin, elmin inkişafı sahəsində böyük tarixi əhəmiyyətə malik işlər görməyə müvəffəq oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqın milli özünüdərk prosesində, milli şüurun oyanmasında mühüm rolunu oynayan milli mədəniyyətin, təhsilin, elmin, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafına xüsusi diqqət yetirir, Xalq Maarif Nazirliyinin fəaliyyəti diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Hökumətin başçısı Fətəli xan Xoyski deyirdi: “Bu, cəmiyyətin elə bir hissəsidir ki, dövlətin bazisi, ictimai həyatı bunsuz qurula bilməz”.

Xalqlar həbsxanası hesab edilən Çar Rusiyasından Cümhuriyyətə mədəniyyət, maarif, təhsil sahəsində olduqca pis miras qalmışdı. Məktəb sisteminin təşkilində, idarə edilməsində, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsində hərc-mərclik hökm sürürdü. Cümhuriyyətin ilk növbədə məktəb sisteminin bərpa edilməsinə və yeri gəldikcə yeni məktəblər açılmasına ciddi diqqət yetirən hökumət 1918-ci ilin avqust

² *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan qəzeti, 16 may, 2017-ci il*

ayının 28-də xalq maarifinin-məktəblərin milliləşdirilməsi haqqında sərəncam verdi. Bu sərəncama görə, bütün ibtidai məktəblərdə təhsil ana dilində-Azərbaycan dilində aparılmalı, rus dilində təhsil verən məktəblərdə isə bütün siniflərdə ana dili məcburi fənn kimi həftədə 3-4 saat tədris edilməli idi. Məktəblərin milliləşdirilməsi respublikada olan məktəblərin dəqiq statistikasını aparmağa imkan verdi. 1917-18-ci illərdə bağlanmış məktəblər müəyyənləşdirildi və onların bərpası həyata keçirilməyə başlandı. Sərəncama müvafiq məktəblərin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, müəllimlərin maaşlarının artırılması üçün tədbirlər həyata keçirilməyə başlamışdı.

Hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər içərisində qızların təhsilinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Qızların məktəblərə buraxılmaması ciddi nəzarət altına alınmışdı. Həmçinin Cümhuriyyət məktəblərin kontingent tərkibinin azərbaycanlaşmasına xüsusi diqqət yetirilməsi, azərbaycanlı uşaqların təhsil prosesinə cəlb edilməsi, təhsildən kənar qalmaması üçün lazımi tədbirləri qanuniləşdirdi. Əgər 1914-15-ci tədris ilində 9643 orta məktəb şagirdindən (Müəllimlər Seminariyasını çıxmaqla) ancaq 1137 nəfəri azərbaycanlı idisə, 1919-20-ci tədris ilində 9611 şagirddən 3115 nəfəri azərbaycanlı idi.

Hökumətin maarif sahəsində apardığı islahatlar daha qlobal xarakter daşdığından, bu, daha geniş layihələrin həyata keçirilməsini, təhsil sahəsinə maliyyə vəsaitinin ayrılmasını, milli kadrların hazırlanmasını, ibtidai, orta məktəblərlə yanaşı, ali məktəblərin yaradılmasını, dərslərlərin, dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasını, xarici ölkələrdən tədris ədəbiyyatının gətirilməsini və s. zəruri məsələlərin həllini tələb edirdi. Bu mühüm layihələri həll etmək üçün hökumətin təxirəsalınmaz tədbirləri içərisində 1919-cu ildə görkəmli maarif xadimlərindən və yaradıcı ziyalılardan ibarət komissiyanın yaradılması mühüm dövlət əhəmiyyəti kəsb etdi. Bu komissiyaya Hüseyn Cavid, Mahmudbəy Mahmudbəyov, Abdulla Şaiq, Cəmo Cəbrayılbəyli kimi görkəmli şəxsiyyətlər daxil edilmişdi. 1919-cu ildə hökumət bu komissiyanın maliyyələşdirilməsinə 152 min manat vəsait ayırmışdı. Qardaş Türkiyədən xeyli kitab - dərslərlər, dərslər vəsaitləri, tədris proqramları gətirilmişdi. Ölkənin böyük maliyyə çətinliyinə baxmayaraq, parlament 1919-cu ilin sentyabrında 100 nəfər azərbaycanlı gəncin dövlət hesabına Avropanın ali məktəblərinə göndərilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bu məqsəd üçün 7 milyon manat vəsait ayrılmışdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısamüddətli fəaliyyətində yaşlı əhəlinin savadlanması, savadsızlığın ləğvi üçün kurslar təşkil edilməsi, təşkil edilən kurslar şəbəkəsində Azərbaycan dilinin öyrədilməsi mühüm məsələ kimi irəli sürülürdü. 1919-cu ilin sentyabrında Xalq Maarif Nazirliyinin sərəncamı ilə yaşlı əhali arasında Azərbaycan dilini öyrədən

kurslara 351 min manat vəsait ayrılmışdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti həmçinin milli mədəniyyətin inkişafında xalqın kütləvi surətdə maarifləndirilməsində kütləvi informasiya vasitələrinin, milli mətbuatın yaradılmasına, kitab nəşrinə xüsusi diqqət yetirir, milli mətbuatın yaradılmasını, kitab nəşrinin, kitabın xalq kütlələri arasında yayılmasını Azərbaycan milli mədəniyyətinin əsas silahı kimi qiymətləndirir, bütün Azərbaycan ziyalılarını bu mühüm işdə yaxından iştirak etməyə dəvət edirdi.

Hökumət milli mətbuatı, yeni milli ruhda kitab nəşrini milli oyanışın, milli ideologiyanın əsas amillərindən biri kimi qiymətləndirir, onun inkişafını təmin edən təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirirdi. 1919-cu ilin oktyabrında parlament mətbuat haqqında qanun qəbul etdi. Bu qanunda mətbuat azadlığı, söz azadlığı kimi demokratik prinsiplər öz əksini tapmışdı. Dövlət tərəfindən görülən tədbirlər öz nəticəsini verirdi. Artıq 1919-20-ci illərdə Bakıda, Gəncədə və respublikanın digər böyük yaşayış məntəqələrində 80-dən çox qəzet, jurnal nəşr edilirdi. Bunlardan 39-u Azərbaycan dilində, 44-ü rus və başqa dillərdə idi. Nəşr edilən qəzetlər içərisində “Azərbaycan”, “İqbal”, “Açıq söz”, “İstiqlal” və s. xüsusi yer tuturdu. Hökumət 1918-ci ildə qəzetlərin yaradılması və onların maliyyələşdirilməsi haqqında xüsusi qərar qəbul etmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti həmçinin xalqımızın kitab mədəniyyətinin yeni milli əsaslarla formalaşmasına, kitab nəşrinin mühüm mədəni problemlərindən biri kimi ön plana çəkilməsinə, kitab nəşri üçün yeni nəşriyyatların, mətbəələrin yaradılmasına, onların maliyyələşdirilməsinə vəsait ayrılmasını lazım bilirdi. Təsadüfi deyildir ki, hökumət 1919-cu ilin sentyabrında respublikada fəaliyyət göstərən dövlət və ictimai mətbəələrin bütün avadanlıqları ilə birlikdə Xalq Maarif Nazirliyinin sərəncamına verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərar bütün mətbəələrin vahid rəhbərlikdə birləşməsi, onların uçotunun aparılması üçün şərait yaratdı.

Nəşriyyat işinə rəhbərlik Xalq Maarif Nazirliyinə tapşırılmışdı. Nazirlik nəşriyyat işinə rəhbərlik etmək üçün “Təltif-tərcümə əncumanı” adlı komitə yaratdı və bütün nəşriyyat işinin təşkilini bu komitəyə həvalə etdi. Poliqrafiya avadanlığının yoxluğu, maliyyələşdirmənin olduqca zəif olduğu bir şəraitdə komitə xeyli iş görməyə nail oldu. Komitə qısa bir müddətdə 10 kitab tərtib etmiş, onlardan da 7-si böyük tirajla çap olunmuşdu. Nəşr edilən kitablar içərisində milli dərsliklər, dərs vəsaitləri, Azərbaycan dilinə, tarixinə, ədəbiyyatına, məktəblərimizdə tədris edilən fundamental elmlərə: riyaziyyata, cəbrə, biologiyaya, kimyaya və s. elmlərə dair kitablar çoxluq təşkil edirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1918-19-cu illərdə mədəniyyət, elm, təhsil sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər içərisində kitabxana quruculuğu sahəsində görülən tədbirlər də mühüm yür tuturdu. Kitabxana işini mədəni quruculuğun mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirən hökumət olduqca çətin şəraitdə qısa bir zaman kəsiyində xeyli iş görməyə, kitabxana şəbəkələrinin milliləşdirilməsi, yeni kitabxanaların yaradılması, mövcud kitabxanaların, həmçinin yeni yaradılan kitabxanaların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, maliyyələşdirilməsi, yeni kitablarla təmin edilməsi üçün mühüm tədbirlər həyata keçirmişdi. Xüsusilə məktəb kitabxana şəbəkəsinə aparılan işlər daha da mütəşəkkil xarakter daşıyırdı.

Keçmiş quruluşlardan müstəqil Azərbaycan hökumətinə olduqca pis miras qalmışdı. Çar Rusiyasının azlıqda qalan xalqlara kitabxana xidmətinin təşkili sahəsində apardığı müstəmləkəçilik siyasəti vahid kitabxana şəbəkəsi yaratmağa, onları maliyyələşdirməyə imkan vermirdi. Əhaliyə kitabxana xidməti təşkil edən və dövlət kitabxana şəbəkələri yox idi.

Azərbaycanda ancaq məktəb kitabxanaları, ayrı-ayrı xeyriyyə cəmiyyətlərinin, elmi-texniki cəmiyyətlərin kitabxanaları, həmçinin Azərbaycanın görkəmli milli ziyalıları tərəfindən təşkil edilən xalq kitabxana-qiraətxanaları fəaliyyət göstərirdi. Dövlət kitabxanalara heç bir maddi və mənəvi dəstək göstərmirdi.

1920-ci illər ərəfəsində rus imperiyasının dağıldığı dövrdə dövlət idarələrinin, xeyriyyə cəmiyyətlərinin, ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlər tərəfindən yaşlı əhaliyə kitabxana xidmətinin təşkil etmək üçün yaradılmış xalq kitabxana və qiraətxanaları maliyyə çətinliyi üzündən kütləvi şəkildə bağlanmış və işini dayandırmışdı. Ölkədə kitabxana işinin statistikasını aparılmadığından, kitabxanaların sayı və fəaliyyəti haqqında məlumat yox idi. Belə bir ağır şəraitdə hakimiyyətə gələn Xalq Cümhuriyyəti ölkədə kitabxana işini qaydaya salmaq üçün ciddi tədbirlər görməyə başladı. Belə bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərliyi və parlamentin üzvlərinin əksəriyyəti dövrün ziyalı, mədəni, sivil, geniş dünyagörüşünə malik olan, mədəniyyətə, kitab və kitabxana işinə yüksək qiymət verən görkəmli şəxslər idi.

Kitabxana işini mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirən Xalq Cümhuriyyəti kitabxana işinə rəhbərliyi, kitabxana siyasətinin hazırlanıb həyata keçirilməsini Xalq Maarif Nazirliyinə həvalə etdi. Nazirliyin həyata keçirdiyi ilk tədbirlər içərisində kitabxana şəbəkələrinin bərpa edilməsi, onun uçot və qeydiyyatının aparılması, hansı müəssisəyə, idarə və təşkilata, cəmiyyətə, şəxsiyyətə mənsub olmasını müəyyənləşdirmək əsas yer tuturdu.

Hökumət ilk növbədə təhsil kitabxanalarının vəziyyətini öyrənməyi, onların maddi-texniki bazasını möhkəmləndirməyi, dərslilər, dərslər

vəsaitləri, oxu kitabları ilə təchiz etməyi, maliyyələşdirməyi ön plana çəkmişdi. Araşdırmalar nəticəsində Azərbaycanda 700-ə qədər məktəbin olması aşkarlandı. 1918-ci ilə qədər bu məktəblərin bir hissəsinin fəaliyyətini dayandırmasını nəzərə alsaq belə, nazirliyin məktəb kitabxana şəbəkəsinin işinin qaydaya salınması sahəsində məqsədyönlü işlər aparması tələb olunurdu. 1918-1920-ci illərdə Türkiyədən 20 min nüsxədən artıq dərslik, dərs vəsaiti və digər kitablar alınıb məktəb kitabxanalarına verilmişdi. Həmçinin parlament ölkədə olan maliyyə çətinliklərinə baxmayaraq, 1919-cu ildə xalq məktəb kitabxanalarına türk dilində kitablar almaq üçün 1 milyon manat pul buraxılması haqqında qanun qəbul etdi. Bu pula Xalq Maarif Nazirliyi Türkiyədən, Rusiyadan, Gürcüstandan və Avropa ölkələrindən xeyli kitab alıb məktəb kitabxanalarına göndərdi.

Dövr üçün məktəb şəbəkəsinin inkişafını, yenidən qurulmasını, şagirdlərin milli ruhda tərbiyə edilməsində, milli ideologiyanın formalaşmasında böyük rolunu vacib hesab edən Azərbaycan hökuməti 1919-cu ildə parlamente müraciət edərək, təhsil müəssisələrinin kitabxanalarını davamlı olaraq kitabla təchiz etmək haqqında qanun qəbul edilməsini lazım bildi. Bu qanunda bütün məktəb kitabxanalarının Azərbaycanda nəşr edilən kitab, jurnal, məcmuə və qəzetlərin məcburi nüsxələri ilə təchiz edilməsini, xarici ölkələrdən alınan kitabların ilk növbədə kitabxanalara verilməsini, öz fəaliyyətini dayandırmış məktəblərin, kitab mağazalarında, kitab anbarlarında saxlanılan ədəbiyyatın kitabxanalara paylanması zəruri hesab etdi. Qanunda həmçinin ayrı-ayrı şəxslərə, idarə və müəssisələrə, xeyriyyə cəmiyyətlərinə məxsus olan kitablar da diqqətdən kənar qalmamışdı.³ Bu tiptən olan kitabxanaların əksəriyyəti qeyri-dövlət təşkilatlarına, cəmiyyətlərə və ayrı-ayrı şəxslərə mənsub idi. Xalq Maarif Nazirliyi dəfələrlə xeyriyyə cəmiyyətlərinə, ayrı-ayrı şəxslərə mətbuat vasitəsilə müraciət edib, kitabxanaları qoruyub saxlamağı, onların yaşlı əhaliyə xidmətini təşkil etməyi xahiş etmişdi.

Parlament 1919-cu ildə xalq kitabxanaları, qiraətxanalar və cəmiyyət kitabxanalarına kitab almaq üçün Xalq Maarif Nazirliyinə 1 milyon manat pul ayrılması haqqında qanun qəbul etdi. Nazirlik bu pula Türkiyədən xeyli miqdarda kitab alıb kitabxanalara payladı. Kitabxanaların fəaliyyətini davam etdirmək üçün tədbirlər gördü. Görülən tədbirlərdə xalqımızın görkəmli ziyalılarının, maarif, mədəniyyət, incəsənət, dövlət xadimlərinin yaxından iştirakı ölkədə mədəni-maarif və kitabxana işinin canlanmasına, onun inkişaf istiqamətinin müəyyənləşməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə böyük töhfələr verdi. Kitabxana şəbəkələri

³ *Abuzər Xələfov. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. Dərslik. II hissə. B., 2007, səh.34*

müəyyənləşdirildi, onun uçot və qeydiyyatının - statistikasının aparılmasına başlandı. Bu mühüm işi başa çatdırmaq mümkün olmasa da, təxminən respublikada nə qədər kitabxana olması aşkarlandı.

Xalq Cümhuriyyətinin kitabxana işinin qaydaya salınması haqqında tədbirlərinin təhlili göstərir ki, müstəqilliyin ilk illərində bu mühüm tədbirlər iki mərhələdə həyata keçirilirdi. Birinci mərhələdə kitabxana işinin bərpası, kitabxana şəbəkələrinin müəyyənləşdirilməsi, onun uçot və qeydiyyatının-statistikasının aparılması, bağlanmış kitabxanaların fəaliyyətinin bərpa etdirilməsi, kitabxana işinə vahid rəhbərliyin müəyyənləşdirilməsi, kitabxanaların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, maliyyələşdirilməsi məsələsinə diqqət yetirilməsi ön plana çəkilmişdir.

Bu mərhələ ölkədə dövlətin kitabxana siyasətinin formalaşması, mədəni-maarif işində, ümumiyyətlə mədəni quruculuqda kitabxanaların statusunun müəyyənləşdirilməsi, həmçinin ən çətin proses olan kitabxanaların uçot və qeydiyyatının-statistikasının aparılması mərhələsi kimi xarakterizə olunur. Məhz bu mərhələnin keyfiyyətli həlli ikinci-yeni kitabxanaların yaradılması mərhələsinə keçid üçün böyük perspektivlər açmağa imkanlar verə bilərdi. Həmçinin kitabxanaların uçot və qeydiyyatının-statistikasının aparılması ölkədə kitabxana durumunun vəziyyəti haqqında məlumatın dürüstləşdirilməsini təmin edərdi.

Belə bir faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, nə milli dövlətin yaranmasına qədər, nə də 1918-ci ildən sonra, hətta sovet dövründə belə sovet statistikasında Azərbaycanda kitabxana işinin durumu haqqında statistika olmamışdı. Belə statistikanın yaradılması ölkədə milli mədəniyyətimizin tərkib hissəsi olan kitabxana işinin vəziyyətini, xalqımızın kitaba, kitabxanaya münasibətini müəyyənləşdirmək imkanı yaradırdı.

Çar Rusiyası dövründə Azərbaycanda mövcud olan kitabxanaların statistikasının aparılmaması respublikamızda kitabxana şəbəkələrinin, kitabxanaların növlərinin və tiplərinin müəyyənləşdirilməsini çətinləşdirirdi. Cümhuriyyətin yaratmağa müvəffəq olduğu bu statistika sonralar Azərbaycanda kitabxana işinin tədqiqatçıları üçün olduqca mühüm və düzgün tarixi hadisələri və kitabxana durumunu öyrənmək imkanı verdi. Rəsmi statistikaya görə, 1920-ci ildə Azərbaycanda 700-dən artıq ümumtəhsil məktəbi olmuşdur. O dövrdə məktəblərin nizamnaməsinə görə, bütün məktəblərdə kitabxanalar təşkil edilməli idi. Deməli, kiçikliyindən və böyüklüyündən asılı olmayaraq, bütün məktəblərdə kitabxanalar fəaliyyət göstərirdi. O dövrdə aparılan araşdırmalardan məlum oldu ki, 700 məktəbdən 400-nün normal məktəb kitabxanası vardır. Həmçinin 100-dən

artıq cəmiyyətlərə, idarə və müəssisələrə, ayrı-ayrı şəxslərə məxsus kitabxanaların olması müəyyənləşdirilmişdi. Beləliklə, 1920-ci ildə 400-ə qədər məktəb kitabxanası, 100-ə qədər xalq kitabxana və qiraətxanası fəaliyyət göstərirdi. Cümhuriyyətin müəyyənləşdirdiyi bu statistik rəqəmlər Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra mədəniyyət tarixinin düzgün yazılması üçün də qiymətli mənbə oldu.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin ilk illərində mövcud olan kitabxanalar haqqında verilən statistik rəqəmlər həqiqi vəziyyəti düzgün əks etdirməyən səhv rəqəmlər idi.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində formalaşmış statistikaya görə, Azərbaycanda 1913-cü ildə 95 min kitabı olan 25 kitabxana, 1920-ci ildə isə 25 min kitabı olan 11 kitabxana olmuşdur. Son dövrdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu rəqəmlər heç bir mənbəyə əsaslanmayan tamamilə səhv rəqəmlərdir. Cümhuriyyət dövründə aparılan araşdırmalar isə bu məlumatın səhv olduğunu aşkarlayan ən səhih, tarixi qaynaqlara əsaslanan məlumatlardır.

Tarixi statistikanı saxtalaşdırmaqda sovetoloqların əsas məqsədi xalqların keçmiş nailiyyətlərini inkar etmək, əldə edilən bütün nailiyyətləri Sovet quruluşunun adına çıxmaq idi. Sovetoloqlar həmçinin respublika əhalisinin də 97 faizinin savadsız olduğunu iddia edirdilər. Halbuki tarixçilərimizin son tədqiqatları ilə sübut edilmişdir ki, 1920-ci ildə Azərbaycan əhalisinin 30 faizi savadlı olmuşdur.

Bütün burada göstərdiklərimizdən aydın olur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti kitabxana işinin inkişafı haqqında qarşısına qoyduğu ilk vəzifələri müvəffəqiyyətlə həyata keçirdikdən sonra yeni mərhələ başladı. Belə ki, həm təhsil kitabxanalarının, həm də xalq kitabxana və qiraətxanalarının bərpasına, yeni kitabxanalar açmağa, onların inkişaf istiqamətlərini təyin etməyə, maddi-texniki bazasını möhkəmlətməyə, maliyyə işini stabilləşdirməyə başlamaq imkanı yarandı.

Xalq Cümhuriyyəti hələ XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq xalqımızın mədəni dirçəlişində mühüm rol oynamış, Azərbaycan xalqının maariflənməsində, mədəni inkişafında, təhsil və tərbiyəsində yaxından iştirak etmiş, görkəmli ziyalılarımızın yaratmış olduğu xeyriyyə cəmiyyətlərinin, elmi-texniki cəmiyyətlərin, ayrı-ayrı milli ruhlu ziyalılardan fəaliyyətinə böyük önəm və dəstək verməklə bu ənənələrdən istifadəni ön plana çəkmişdir.

1905-1907-ci illər inqilabı ölkədə milli ziyalılardan, yerli sahibkarların, cəmiyyətin bütün qabaqcıl qüvvələrinin birləşməsinə, milli dirçəliş, milli maarif və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi uğrunda başlamış mütərəqqi xeyriyyəçi-maarifçi hərəkatın yaranmasına şərait yaratmışdı. Xeyriyyə

cəmiyyətlərinin əsas məqsədi azərbaycanlılar arasında milli oyanışa nail olmaq, mədəni-maarif müəssisələri yaratmaq, mədəni inkişafa, xalqın maariflənməsinə kömək etmək idi. Xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranması, formalaşması, maliyyələşdirilməsi bilavasitə XX əsrin əvvəllərində yetişmiş görkəmli ziyalıların - H.B.Zərdabının, N.Nərimanovun, C.Məmmədquluzadənin, Ü.Hacıbəyovun, Ə.Haqverdiyevin, Ə.Topçubaşovun, M.Ə.Rəsulzadənin və başqalarının əməli fəaliyyəti ilə bağlı idi. Gəncədə, Naxçıvanda, Şəkidə, Lənkəranda, Salyanda, Ordubadda, Şamaxıda və başqa yerlərdə xeyriyyə cəmiyyətləri yaranmışdı. Azərbaycan milli burjuaziyasının nümayəndələrinin - H.Z.Tağıyevin, Ş.Əsədullayevin, M.Muxtarovun və başqalarının bu cəmiyyətlərin yaradılmasında və fəaliyyətində iştirakı onların maliyyələşdirilməsinə müsbət təsir göstərirdi. Xeyriyyə Cəmiyyətləri içərisində ən mühüm mədəni-maarif ocağı kimi xalq arasında böyük maarifçilik işi aparan “Nəşri-Maarif”, “Nicat”, “Gəncə Müsəlman Xeyriyyə” cəmiyyətlərinin fəaliyyəti diqqəti daha çox cəlb edirdi.

Cümhuriyyət milli xeyriyyə cəmiyyətləri ilə yanaşı, hələ XIX əsrin axırlarında neftçilərə xidmət etmək üçün təşkil edilmiş “Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası”nın kitabxana-qiraətxanalarının fəaliyyətini də diqqət mərkəzində saxlayırdı. Onların fəaliyyətini davam etdirməsinə kömək göstərirdi.

Neft Sənayeçiləri Qurultayının Qaraxəhərdə, Ağşəhərdə, Bayılda, Sabunçuda, Balaxanıda bir neçə məktəbdə və qurultayın idarəetmə orqanlarında kitabxana-qiraətxanaları var idi. Cümhuriyyət bu qəbildən olan bütün kitabxana-qiraətxanaların işinin davam etdirilməsinə köməklik göstərirdi.

Cümhuriyyətin müstəqilliyin ilk günlərindən apardığı kitabxana siyasəti respublikamızda kitabxana quruculuğunun demokratik əsaslarda inkişafına şərait yaratdı, kitabxanaların milli ideologiyanın formalaşmasında rol və əhəmiyyətini müəyyənləşdirdi.

Müstəqilliyin ilk illərindən hökumət həm Bakı şəhərində, həm də respublikanın rayonlarında fəaliyyət göstərən cəmiyyətlərlə əlaqə vardır, onların işini əlaqələndirməyə, fəaliyyətini davam etdirməyə kömək edir, həmçinin kitablarla, dövri mətbuatla komplektləşdirilməsinə maddi yardım göstərirdi.

Məhz buna görədir ki, müstəqilliyin ilk illərindən respublikanın mədəni həyatında “Nicat”, “Nəşri-Maarif”, “Səfa” və s. cəmiyyətlər, müstəqil fəaliyyət göstərən kitabxana-qiraətxanalar, digər mədəni-maarif müəssisələri mühüm mədəni tədbirlər həyata keçirir, yaşlı əhaliyə kitabxana xidməti göstərir, hökumətin siyasətinin təbliğində yaxından iştirak edirdilər.

Cəmiyyətlər yeni mədəni-maarif müəssisələri açır, onları əsasən Azərbaycan dilində kitab və dövri mətbuatla təchiz edir, kitabxana və qiraətxanalarda kütləvi işlər təşkil edir, milli ideologiyanın, vətənpərvərlik ideyalarının, müstəqil dövlətçilik siyasətinin təbliğinə geniş yer verir, müstəqil dövlətçiliyin möhkəmlənməsi məsələsinə dair tədbirlər keçirirdilər.

1919-cu ilin əvvəllərində Bakı və onun rayonlarında mədəni-maarif və xeyriyyə cəmiyyətlərini birləşdirmək ideyası irəli sürüldü və konfrans çağırılması üçün təşəbbüs komissiyası yaradıldı. Komissiya “Bakı şəhəri Mədəni-Maarif Müəssisələri İttifaqının Nizamnaməsi”ni tərtib edib təsdiq üçün hökumətə göndərdi. Yüksək peşəkarlıqla hazırlanmış bu nizamnamədə deyilirdi: “Mədəni-Maarif Cəmiyyətləri İttifaqının məqsədi Bakı əhalisinin mədəni səviyyəsini yüksəltmək məqsədi ilə şəhərin bütün mədəni qüvvələrini birləşdirməkdən ibarətdir”. Cəmiyyətin struktur quruluşunda dəyişikliklər edilməsi, onların birgə fəaliyyəti əhaliyə xidmət prosesinə müsbət təsir etmişdi. Cəmiyyətlərin fəaliyyətində, kitabxana-qiraətxanaların işində böyük canlanma əmələ gəlmiş, kitabxana və qiraətxanalara gələn oxucuların sayı xeyli çoxalmış, daimi oxucular oxucuların yarısından çoxunu təşkil etməyə başlamışdılar.

Azərbaycan hökuməti həm Bakı şəhərində, həm də rayonlarda fəaliyyət göstərən bütün kitabxanalara, o cümlədən milli orqanlara məxsus kitabxana-qiraətxanalara öz fəaliyyətini davam etdirmək haqqında göstəriş vermişdi. Dövlət orqanlarına məxsus kitabxanaların işi yenidən qurulmuş, dövlət kitabxanalarının maliyyələşdirilməsi təmin edimişdi. Hökumət həmçinin digər kitabxana-qiraətxanaların kitabla, dövri mətbuatla təminatında yaxından iştirak edirdi. Bu da onların xidmət prosesinin sistemli təşkilinə, daimi oxucu qrupu yığmasına kömək edirdi.

Hökumət mövcud kitabxanaların işini bərpa və yenidənqurma işləri ilə yanaşı, yeni kitabxanalar təşkil etmək məsələsinə də diqqət yetirməyə başlamışdı.

1919-cu ildə hökumət Balaxanı, Sabunçu, Bibiheybət, Ağşəhərdə kitabxanalar açdı. Həmçinin “İqla” cəmiyyəti və Kooperasiyalar İttifaqı əhaliyə xidmət üçün yeni kitabxanalar açmağa başlamışdı. Ayrı-ayrı nazirliklər kitabxanalar açmaq üçün təşəbbüs göstərirdi. 1919-cu ildə Ədliyyə Nazirliyi və Səhiyyə Nazirliyi kitabxana açmaq üçün hökumətdən vəsait istəmişdi. Hökumət Ədliyyə Nazirliyinə 50 min, Səhiyyə Nazirliyinə isə 10 min manat vəsait ayrılması haqqında qərar qəbul etmişdi.

Müstəqillik illərində Cümhuriyyətin kitabxanaçılıq fəaliyyətində yeni kitabxanalar açmaq, kitabxanaları xalqa yaxınlaşdırmaq, kitabxanalar vasitəsilə milli dirçəlişə, milli şüurun formalaşmasına nail olmaq, milli tariximizi, ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi, tarixi ənənələrimizi təbliğ

etmək geniş yer tuturdu. Bu məqsədlə yaradılan kitabxanalardan biri də M.Ə.Sabir adına kitabxana olmuşdur.

1918-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan İstehlak Cəmiyyəti İttifaqının Mədəni-Maarif Şöbəsi Bakı şəhərində azərbaycanlı əhaliyə kitabxana xidməti göstərmək üçün ictimai xalq kitabxanası açmağı xahiş etdi. Azərbaycan Xalq Maarif Nazirliyi bu təşəbbüsü yüksək qiymətləndirdi və kitabxana üçün öz fondundan xeyli kitab ayırdı. Kitabxananı açmaq xeyli çətinliklə başa gəldi. İlk növbədə kitabxananın kitab fondunu yaratmaq üçün Azərbaycan dilində kitab toplamaq böyük çətinliyə səbəb oldu. Ona görə də nazirlik ölkə əhalisinə, ilk növbədə isə ziyalılara kitabxanaya kitab toplamaq üçün müraciət etdi. Qısa müddətdə xeyli kitab toplamaq mümkün oldu. İkinci çətinlik kitabxana üçün münasib bina tapmaq idi. Bununla belə, az müddətdə nazirliyin ciddi-cəhdləri sayəsində bina tapmaq mümkün oldu. Nazirlik 1919-cu ilin mart ayında kitabxananın açılışını elan etdi. Kitabxananın açılışına demək olar ki, bütün görkəmli ziyalılar, maarifpərvər insanlar, mədəniyyət xadimləri, müəllimlər və digər insanlar gəlmişdilər. Açılışda kitabın, kitabxananın millətin maariflənməsi, mədəniyyətinin yüksəlməsi, milli şüurun, milli ideologiyanın formalaşmasında rolu barədə çox dəyərli çıxışlar oldu. Kitabxanaya görkəmli azərbaycan şairi M.Ə.Sabirin adının verilməsi Bakı əhalisi tərəfindən yüksək əhval-ruhiyyə ilə qarşılanmışdı. Azərbaycan ədəbiyyatının toplandığı böyük milli kitabxana kimi kitabxanaya güclü oxucu axını əmələ gəlmişdi. Oxucular kitabxana fondunun yeni kitablarla zənginləşməsi işinə də köməklik göstərir, şəxsi kitablarını hədiyyə edirdilər. Kitabxananın oxucu tərkibi olduqca rəngarəng idi. Burada ziyalılarla yanaşı, fəhlələrə, təqaüdüçülərə, mütəxəssislərə, uşaqlara da rast gəlmək olurdu. Kitabxana tezliklə oxucuların tələbatını nəzərə alaraq dövrü mətbuat fondu yaratdı. Kitabxanada aparılan işlərin getdikcə təkmilləşməsi, oxucu kontingentinin artması, yeni xidmət formalarının: kütləvi işlərin, kitab müzakirələrinin aparılmasına, ədəbi-bədii dərnəklərin fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratmışdı.

Kitabxanada aparılan bütün kütləvi tədbirlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin təbliğinə, milli ideologiyanın formalaşmasına, milli şüurun yüksəlməsinə xidmət edirdi.

Kitabxananın oxucularının daim artması kitab fondunun və dövrü mətbuat fondunun zənginləşməsinə böyük tələbat əmələ gətirmişdi. Kitabxananın rəhbərliyi bu məqsədlə yeni kitablar əldə etmək üçün əhaliyə müraciət edib öz şəxsi kitablarını kitabxanaya bağışlamağı xahiş edirdi. Öz növbəsində hökumət də kitabxananı kitabla təmin etmək işinə daim diqqət yetirirdi. Əgər kitabxana açılarkən onun fondunda 1200 kitab var idisə, bir

ildən sonra, yəni 1920-ci ildən sonra kitabxananın fondunda 10 min nüsxə kitab toplanmışdı. Kitabxananın fondunda Azərbaycan dilində kitablarla yanaşı, türk, ərəb, fars, rus və başqa dillərdə də kitab var idi. Kitabxana türkologiyaya dair xeyli miqdarda kitablar əldə etməyə müvəffəq olmuşdu. Kitabxananın fəaliyyətində baş verən yeniliklər qısa müddət ərzində 1500-dən artıq oxucu kontingentinin formalaşmasına səbəb olmuşdu.

Kitabxana yarandığı gündən respublikada milli kitabxana kimi tanınmış, Azərbaycan tarixinə, ədəbiyyatına, incəsənətinə, ümumiyyətlə, azərbaycanşünaslığa dair ədəbiyyatın mərkəzi kimi formalaşmışdı. Azərbaycanın görkəmli ziyalılarından Ə.Haqqverdiyev, H.Cavid, A.Şaiq, C.Cabbarlı və başqaları kitabxananın fəal oxucuları olmuş, onun işində yaxından iştirak etmişlər.

Respublikamızın kitabxana tarixində mühüm işlər görmüş M.Ə.Sabir adına kitabxana Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında, xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında şərəfli bir yol keçmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti orta ümumtəhsil məktəblərinin geniş şəbəkəsinin yaradılması ilə yanaşı, təhsilin bütün pillələri üçün kadr yetişdirməyi öz qarşısında məqsəd qoyduğundan, ali məktəblərin yaradılmasına da mühüm əhəmiyyət verirdi. Odur ki, hökumət Bakı Dövlət Universiteti, Kənd Təsərrüfatı İnstitutu və Dövlət Konservatoriyası yaratmaq fikrini irəli sürmüşdü. İqtisadi, maliyyə və kadr çətinlikləri yalnız Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasına imkan verdi. 1919-cu ildə ölkədə olduqca böyük iqtisadi, siyasi çətinliklərlə yanaşı, universitetin açılmasına qarşı mühafizəkarlardan ibarət müxalifət qrupu da fəaliyyət göstərirdi. Buna baxmayaraq, Xalq Cümhuriyyətinin ardıcıl mübarizəsi, dönməz iradəsi nəticəsində 1919-cu il sentyabr ayının 1-də parlament Bakı şəhərində Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qanun qəbul etdi. Bu qərarın qəbulunu səbirsizliklə gözləyən universitetin ilk rektoru V.İ.Razumovski yazırdı: "Azərbaycan ilk maarif ocağını yaratdı. Türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Avropa ilə Asiyanın qovşağında yeni məşəl yandı". Bu xeyirxah rus aliminin dediklərində böyük uzaqgörənlik və həqiqət var idi. Bakı Dövlət Universiteti bütün Şərqdə böyük hadisə olmaqla, Azərbaycan xalqının elmi, mədəni inkişafının əsas amili idi. Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımıza böyük yadigarı oldu.

Təsadüfi deyildir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetini xalqımızın milli sərəvəti, milli iftixarı adlandırdı. O, Bakı Dövlət Universitetinin yaranmasını Azərbaycan xalqının həyatında tarixi, əlamətdar bir hadisə kimi qiymətləndirərək yazırdı: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ilk təhsil ocağının yaranması o dövrdə gedən tarixi proseslərdən doğan bir zərurət idi... Bakı Dövlət

Universitetinin əsasını qoyanların, onun inkişafına təkan vermiş insanların əməyini daim yüksək qiymətləndirərək onların xatirəsini böyük minnətdarlıq və ehtiram hissi ilə yad edirəm”.

1919-cu il sentyabrın 1-də parlament Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qərar qəbul etdikdən dərhal sonra Bakı Dövlət Universitetinin təsisi ilə əlaqədar əsas sənədləri və tədbirlər planını hazırlamaq üçün xüsusi komissiya yaradıldı. Komissiyanın sədri vəzifəsinə V.İ.Razumovski təyin edildi. Komissiya universiteti təsis etmək üçün bütün rəsmi sənədləri hazırlayıb hökumətə təqdim etdi. Bu sənədlərdə universiteti dünya təcrübəsinə müvafiq şəkildə təsis edib idarə etmək üçün bütün məsələlər öz əksini tapmışdı. Komissiyanın hazırladığı sənədlərdə elmi kitabxananın yaradılması universitetin əsas atributlarından biri kimi ön plana çəkilmiş, tezliklə kitabxana üçün bina, avadanlıq, əsasən isə kitab fondu yaratmaq lazım bilinmişdi.

Dünya təhsil tarixindən məlum olduğu kimi, kitabxana təhsil müəssisələrinin əsas atributlarından biri, təhsil müəssisəsinin bir nömrəli laboratoriyasıdır. Məhz buna görə bir qayda olaraq təhsil müəssisəsi yaradılmazdan əvvəl onun kitabxanası yaradılmalı, tələbə və müəllimlərin istifadəsinə verilməlidir. 1919-1920-ci illərdə Bakıda elmi kitabxana yaratmaq çətin və məsuliyyətli bir iş idi. Bakıda heç bir zəngin kitab fonduna malik elmi kitabxananın olmaması, elmi ədəbiyyatın qıtlığı, dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin olmaması bu mühüm işi olduqca mürəkkəbləşdirirdi. Universiteti təsis edən komissiya bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməyi bacardı. 1919-cu ildə universitetə bina verilən kimi elmi kitabxanaya da münasib yer ayrıldı. Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasının yaranması respublikanın təhsil, elmi və mədəni həyatında böyük hadisə idi. Kitabxana öz statusuna görə universal, elmi və tədris xarakteri daşdığından respublika əhəmiyyətinə malik idi. Bu dövrdə respublikada heç bir elmi kitabxana, elmi ədəbiyyat və tədris ədəbiyyatı olmadığından, kitabxananı təşkil etmək olduqca çətin idi. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, universiteti təşkil edən komissiya böyük fədakarlıqla bu işin öhdəsindən gələ bildi. Komissiya 1919-cu ildə universitetin təşkili üçün dövlət tərəfindən ayrılmış pul vəsaitinin müəyyən hissəsini kitabxananın təşkilinə ayırdı.

Kitabxananın əsası 1919-cu ilin sentyabr ayında qoyuldu. Kitab fondunun əsasını Dubrovskidən alınan kitablar təşkil edirdi. Bu kitablar əsasən tarixə, ədəbiyyata aid idi. Həmçinin 1919-cu ildə Almaniyadan tarix və filologiyaya aid kitablar alındı. Universiteti təsis edən komissiya ölkə daxilində, xüsusilə Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən kitabxanalardan kitab almaq və ümumiyyətlə, xalqda olan kitabları toplamaq işinə də xüsusi

diqqət yetirirdi. Komissiya 1920-ci illərin əvvəllərində Şəhər Özüniidarəsinə və Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurasına müraciət edərək, Mixaylov və Sabunçu xəstəxanasının kitabxalarında olan tibbi ədəbiyyatın universitet kitabxanasına verilməsini xahiş etdi. Komissiyanın xahişi nəzərə alındı və bu kitabxanaların bazasında universitet kitabxanasının tibb şöbəsi yaradıldı. Şöbə təşkil edilərkən onun fondunda 212 cild kitab toplanmışdı. Komissiya həmçinin dövrü mətbuat vasitəsi ilə xalqa müraciət etmiş, onlarda olan kitabları kitabxanaya verməyi xahiş etmişdi. Komissiyanın müraciəti nəticəsiz qalmadı. Bakılılar 1920-ci ildə kitabxanaya 120 min manatlıq kitab verdilər. Kitabxananın fondunun zənginləşməsində Tiflis şəhərindən alınmış 18 milyon manatlıq elmi kitab və dərsliklər mühüm əhəmiyyət kəsb etdi.

Belə bir məsələni qeyd etmək yerinə düşər ki, universitetin ilk professor-müəllim heyətinin böyük fədakarlıq göstərərək öz şəxsi kitabxanalarını universitet kitabxanasına bağışlamaları nəticəsində kitabxana fondu həm məzmunca, həm də sayca xeyli zənginləşmiş, tələbə və müəllimlərin kitaba olan tələbatını qismən də olsa, ödəməyə cavab verə biləcək səviyyəyə çatmışdı.

1920-ci ildə kitabxananın fondunda Azərbaycan, türk, rus, ərəb, fars, ingilis, fransız, alman, tatar və s. dillərdə 4660 kitab, 130 adda qəzet və jurnal komplektləri toplanmışdı. Kitabxananın fondu 3 dəfədən çox artmışdı. Kitabxanada professor-müəllim heyətinə və tələbələrə xidmət etmək üçün qiraət zallarının yaradılması oxuculara xidmət işinin daha da yaxşılaşdırılmasına ciddi kömək etmişdi.

Bakı Dövlət Universitetinin elmi kitabxanasının yaranması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində tarixi nailiyyəti idi. Cümhuriyyət tərəfindən yaradılıb Azərbaycan elminə, təhsilinə yadigar qalmış bu elm və təhsil məbədgahı artıq bir əsrdir ki, Azərbaycanın elm və mədəniyyətinin inkişaf yolunu işıqlandırır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti olduqca qısa müddət-cəmi 23 ay fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, ölkədə iqtisadiyyatın, siyasətin, mədəniyyət, elm və xalq maarifinin inkişafında böyük işlər görmüş, gələcək nəsillərə çox qiymətli ənənələr qoyub getmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin gördüyü mədəni işləri tədqiq edərkən belə bir məsələ diqqəti cəlb edir ki, mədəniyyətimizin ayrılmaz hissəsi olan kitabxana işi Cümhuriyyətin və parlamentin fəaliyyətində həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Çox böyük təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti rus sovet ordusunun süngülərinin təzyiqi altında süqut etdi.

XX əsrin əvvəllərində xalqımızın nailiyyəti kimi bütün Şərqdə günəş

kimi parlayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa bir ömür yaşasa da, xalqımızın əzəli arzusu olan müstəqillik, azadlıq ideyalarını gerçəkləşdirdi. Qısa bir zaman kəsiyində xalqımızın gələcək inkişafı naminə zəngin ənənələr formalaşdırdı, ölkəmizə böyük və şərəfli beynəlxalq nüfuz qazandırdı. Azərbaycan milli məfkurəsinin, Azərbaycançılıq ideologiyasının təməlini hazırladı.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. B., 2001, s. 26-27.
2. İlham Əliyev. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // "Azərbaycan" qəzeti, 2017, 16 may.
3. Abel Məhərrəmov. Bakı Dövlət Universiteti-90. B., 2009, 688 s.
4. Abel Məhərrəmov. Bakı Dövlət Universiteti-95. B., 2014, 578 s.
5. Abuzər Xələfov. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. B., 2006, 241 s.
6. Abuzər Xələfov. Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanası 90 il elm və təhsilin xidmətində. B., 2009, 291 s.
7. Abuzər Xələfov. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslik, II hissə, B., 2007, 252 s.

БИБЛИОТЕЧНОЕ ДЕЛО В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В ЭПОХУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1918-1920 ГГ.)

ХАЛАФОВ АБУЗАР А.

Резюме

Статья посвящается изменениям в области библиотечного дела, открытиям новых библиотек и упорядочению их деятельности в период Азербайджанской Демократической Республики.

Ключевые слова: Народная Республика, народные библиотеки, библиотечные основы.

**LIBRARIANSHIP IN AZERBAIJAN DURING THE PERIOD OF
AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC (1918-1920-S YEARS)****KHALAFOV ABUZAR A.*****Summary***

The article is devoted to the reforms carried out by the Azerbaijan Democratic Republic in the 1918-1920-s in the field of librarianship, the discoveries of new libraries and their regulation in our republic.

Key words: National Republic, national libraries, library foundations.